

Pandemiczne dylematy wychowania fizycznego

Streszczenie. Przed pojawieniem się COVID-19, znawcy problematyki szeroko rozumianej kultury fizycznej alarmowali o naglącej potrzebie odejścia od zdobyczy współczesnych technologii (komputery, telefony komórkowe itd.) na rzecz różnorodnych form aktywności fizycznej. Okazało się natomiast, że gdyby nie nowoczesne technologie, prawdopodobnie wszelka edukacja, jak również powszechne kontakty międzyludzkie, w trwającej wciąż pandemii byłyby wręcz niemożliwe. Wychowanie fizyczne w ostatnich kilkunastu latach przeszło rewolucyjne zmiany, a pandemia pogłębiła już wcześniej pojawiające się problemy i dylematy. Od pierwszego lockdownu w marcu 2020 roku najwięcej kontrowersji wzbudziły zdalne lekcje wychowania fizycznego. To jednak właśnie pandemia sprawiła, że z jednej strony doceniono formę stacjonarną prowadzenia tego zwykle niedocenianego przedmiotu, a z drugiej wzrosło niezadowolenie z zajęć wychowania fizycznego spowodowane pandemicznymi obostrzeniami. Obecnie obserwuje się wzmożone zainteresowanie wychowaniem fizycznym jako narzędziem mającym zapobiegać skutkom długotrwałej izolacji, hipokinezji i otyłości. Podejmowane są różnego rodzaju próby powrotu do tak zwanej „normalności”, a jednym z przykładów jest „Projekt aktywnego powrotu uczniów do szkół po pandemii”, czyli „WF z AWF”. Rozwój wychowania fizycznego i jego metody są ściśle powiązane z rozwojem organizacji społecznej, zatem należy w niedalekiej przyszłości spodziewać się kolejnych zmian/modyfikacji podstaw programowych i wprowadzenia do nich aktywności o charakterze intelektualnym, jak np. e-sport czy szachy. Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie problematyki związanej z wychowaniem fizycznym, ze szczególnym uwzględnieniem pandemicznych zawirowań.

Słowa kluczowe: pandemia, wychowanie fizyczne, dylematy

Pandemic dilemmas of physical education

Abstract. Before the occurrence of COVID-19, experts on the issues of a broadly understood physical culture informed about the exigence of departing from scientific advances of modern technology (computers, mobile phones etc.) in favour of various forms of physical activity. However, it is for modern technologies, presumably, that all education, as well as, common human relationships during the still lasting pandemic would be downright impossible. Physical Education has gone through revolutionary changes in the recent years and the pandemic has even deepened earlier problems and dilemmas. Since the first lockdown in March 2020, the Physical Education lessons online have raised most controversies. However, it is the pandemic which

* Dr, Akademia Wychowania Fizycznego w Katowicach, e-mail: matomecka@gmail.com

made, on the one hand the intramural form of running the subject appreciated and, on the other hand, the dissatisfaction with Physical Education grew up, which was the result of pandemic restrictions. Currently, an increased interest in Physical Education lessons is being observed as they are supposed to be a tool of prevention against the consequences of long-lasting isolation, hypokinesia and obesity. Different forms of attempts of return to the so called „normality” are being undertaken and one of them is the project of active comeback to school named „PE with PE Academy”. The development of Physical Education and its methods are strictly connected with the development of social organisation, thus, in the nearest future, further changes/modifications in core curriculum should be expected, which would incorporate activities of an intellectual character, such as e-sport or chess. The aim of the present work is to bring closer the issues related to Physical Education with special attention to pandemic turbulences.

Key words: pandemic, physical education, dilemmas

Wstęp

Pozycja wychowania fizycznego i prestiż zawodowy nauczycieli tego przedmiotu już przed pandemią nie były na zbyt wysokim poziomie¹. Miały na to wpływ między innymi znaczna liczba zwolnień uczniów² z zajęć oraz niska konkurencyjność wychowania fizycznego w stosunku do ofert na rynku usług sportowo-rekreacyjnych. Należy zaznaczyć, że czas pandemii wzmocnił niezadowolone uczniów i rodziców wobec wychowania fizycznego, szczególnie prowadzonego w formie zdalnej. Niewielu z nich natomiast jest świadomych specyfiki pracy nauczycieli przedmiotu i licznych dylematów utrudniających proces edukacyjno-wychowawczy. Kazimierz Doktór był zdania, że „godne [...] życie wymaga godnej i wszechstronnej osobowości”³. Zarówno sport, jak i wychowanie fizyczne mają wpływ na kształtowanie osobowości, zatem na co warto postawić – na wąską specjalizację czy na wszechstronność? Ta pierwsza dotyczy głównie sportu na poziomie wyczynowym, natomiast druga urzeczywistnić się może wskutek działań podejmowanych właśnie w wychowaniu fizycznym. Ponadto wzory kultury fizycznej, ukształtowane w tradycji europejskiej, obowiązują współcześnie najpełniej w wychowaniu fizycznym. Należą do nich wzory: estetyczny, hedonistyczny,

¹ Z badań przeprowadzonych przez A. Tyl wynika, że nauczyciele oceniają prestiż swojego zawodu niżej niż przedstawiciele innych zawodów. Najwyższe pozycje w hierarchii prestiżu przypisywano nauczycielom matematyki, fizyki, języków obcych i polonistom, a najniższe nauczycielom WF, podstaw przedsiębiorczości, przedszkola i katechetom, którzy lokowali się tuż za nauczycielami nauczania początkowego, muzyki i plastyki. A. Tyl, *Prestiż zawodu nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 73–82.

² W raporcie Najwyższej Izby Kontroli czytamy: „mimo coraz lepszej infrastruktury sportowej, absencja uczniów na lekcjach wychowania fizycznego jest wciąż bardzo wysoka. W starszych klasach szkół podstawowych nie ćwiczy około 15% uczniów, a w gimnazjach i liceach odsetek ten sięga nawet 30%” (Raport NIK 2013, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-wychowaniu-fizycznym-w-szkolach-2013.html>)

³ K. Doktór, *Zarys socjologii zarządzania sportem*, Polska Korporacja Menedżerów Sportu, Warszawa 2005, s. 168.

ascetyczny, higieniczny, sprawnościowy i agonistyczny, który z czasem najwyraźniej rozprzestrzenił się w pokoleniu młodzieży⁴.

Współczesne społeczeństwa są zafascynowane fenomenem sportu⁵, który stał się swoistym środkiem uzależniającym ludzi. Dlatego dotkliwy, a nawet przynębiający jest fakt, że często nie zauważa się ważnej roli społecznej, jaką pełni wychowanie fizyczne. Dodatkowo pandemia pokazała różnice i nierówności społeczne na gruncie kultury fizycznej, w której doszło do jawnej segregacji poszczególnych jej elementów⁶ na korzyść głównie sportu⁷. I tu pojawia się pewnego rodzaju dyskryminacja w obszarze samego sportu, bowiem jeszcze przed pandemią świetnie funkcjonował sport szkolny, który dzisiaj w dużej mierze przeszedł do „niebytu”. Jak zauważa Ryszard Wroczyński, od najdawniejszych czasów znaczenie i pozycja wychowania fizycznego były ściśle powiązane z ogólnym procesem rozwoju społecznego, kulturowego i wychowania, zatem obserwujemy również bezpośredni związek form ruchowych z życiem społecznym człowieka. Wcześniej wspomniany autor skrupulatnie i przystępnie opisuje proces rozwoju wychowania fizycznego i sportu, poczynawszy od wspólnot pierwotnych, aż po rozwój i osiągnięcia w Polsce Ludowej⁸.

Oczekiwania wobec współczesnego wychowania fizycznego stawiają przed nauczycielami i szkołami nie tylko nowe wymagania, ale i swoiste wyzwania. Zmiany podstaw programowych kształcenia ogólnego⁹, paralelne funkcjonowanie „starych” oraz aktualnie obowiązujących, chroniczne niedoinwestowanie szkół, a co za tym idzie wychowania fizycznego, często brak przygotowania nauczycieli

⁴ Z. Krawczyk, *Ciało jako fakt społeczno-kulturowy*, [w:] *Socjologia kultury fizycznej*, red. Z. Dziubiński, Z. Krawczyk, Akademia Wychowania Fizycznego, Warszawa 2011, s. 155–160.

⁵ W ostatnich latach nie tylko szeroki respons społeczny, ale i wzrost zainteresowania przedstawicieli różnych dziedzin nauki szeroko rozumianą kulturą fizyczną, w tym sportem, wpłynął na uznanie go za fenomen współczesności. Na gruncie polskim, poza naukami biologicznymi (od zawsze towarzyszyły aktywności sportowej), również przedstawiciele nauk humanistycznych poświęcili wiele miejsca temu wycinkowi rzeczywistości społecznej.

⁶ W literaturze przedmiotu, a nawet w uregulowaniach prawnych, spotkamy różne podziały wewnątrz kultury fizycznej. Natomiast znawcy omawianej tu problematyki najczęściej powołują się na propozycję Zbigniewa Krawczyka, według którego na kulturę fizyczną składają się: wychowanie fizyczne, sport, rekreacja, turystyka i rehabilitacja. Z. Krawczyk, *Spółczesność, kultura, kultura fizyczna*, [w:] *Socjologia kultury fizycznej*, s. 59–61.

⁷ Dla przykładu, szkoły sportowe funkcjonowały i nadal funkcjonują bez specjalnych obostrzeń, odbywają się zawody, widowiska, mistrzostwa i igrzyska z udziałem sportowców itd. To temat na odrębną dyskusję.

⁸ R. Wroczyński, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1997, s. 5–6.

⁹ Chodzi tu o „starą” podstawę programową, która weszła do szkół w roku szkolnym 2009/2010 (<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20090040017/O/D20090017.pdf> [dostęp: 18.07.2021]), a która wciąż jeszcze obowiązuje w III etapie edukacji (szkoły ponadpodstawowe), oraz nową podstawę programową, m.in. dla szkoły podstawowej (<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU-20170000356/O/D20170356.pdf> [dostęp: 18.07.2021]) i dla liceów, techników oraz szkół branżowych II stopnia, która jest realizowana od roku szkolnego 2018/2019 (<https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/nowa-podstawa-programowa-dla-liceum-technikum-i-branzowej-szkoly-ii-stopnia-podpisana> [dostęp: 25.08.2021]).

do sprostania nowym wymaganiom, to tylko wybrane przykłady trudności, z którymi boryka się jeden z filarów kultury fizycznej. Ponadto „dobre” i przez wielu oczekiwane zmiany, jak np. założenie personalistycznej koncepcji wychowania fizycznego¹⁰ czy nowe wytyczne co do sposobu oceniania, wymagają modyfikacji postaw tych nauczycieli, którzy pozostają zakotwiczeni w starych strukturach mentalnych poruszanej tu problematyki. Przy ustalaniu oceny z wychowania fizycznego należy brać pod uwagę wysiłek wkładany przez ucznia w wywiązywanie się z obowiązków wynikających ze specyfiki tych zajęć, aktywność i systematyczność oraz możliwości psychofizyczne. To temat do odrębnej dyskusji, natomiast właściwy system oceniania o motywującym charakterze może być czynnikiem aktywizującym do udziału w opisywanych tu zajęciach¹¹.

Obecnie dzięki wyżej wymienionej personalistycznej koncepcji, szczególniego znaczenia nabrał pierwszy człon nazwy przedmiotu – wychowanie fizyczne. Według Jana Szczepańskiego „wychowanie” to „intencjonalne kształtowanie osobowości dokonywane w ramach stosunku wychowawczego między wychowawcą a wychowankiem, według przyjętego w grupie ideału wychowawczego”¹². Stosunek wychowawczy jest konstytutywną cechą wychowania i nie występuje w innych grupach społecznych (np. w grupie rówieśniczej), ponieważ ich oddziaływanie na jednostkę jest nieintencjonalne. Nauczyciel/wychowawca działając w sposób zamierzony, podejmuje się czynności wychowawczych w sposób intencjonalny. Trzeba zaznaczyć, że wychowanie fizyczne to przede wszystkim edukacyjny proces wychowawczy, oparty na wartościach preferowanych w wychowaniu. Już dawno temu Eugeniusz Piasecki zaznaczał z naciskiem, że „wychowanie fizyczne nie jest i nie powinno być wyłącznie fizyczne [...]” oraz poza dwoma celami fizycznymi (zdrowie i sprawność) należałoby przed nim postawić jeszcze dwa cele duchowe (dzielność i piękno)¹³. Jednym z celów (po)nowoczesnego wychowania fizycznego, sprowadzającego się do wcześniej już wskazanej wszechstronności, jest holistyczne podejście do ucznia i dbałość o rozwój wszystkich sfer jego osobowości: fizycznej, psychicznej, społecznej, emocjonalnej, a ostatnio mówi się nawet o duchowej. Niestety, pandemia pogłębiła zakres dylematów i wprowadziła chaos w prowadzeniu stacjonarnego wychowania fizycznego i zastąpiła go trudną do zaakceptowania formą zdalną.

O ile nauka zdalna w czasie pierwszego lockdownu od marca 2020 roku wzbudzała pewien niepokój, to do chwili obecnej najwięcej kontrowersji wzbudza wychowanie fizyczne. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że przed pojawieniem się COVID-19 znawcy problematyki szeroko rozumianej kultury fizycznej

¹⁰ Personalistyczna koncepcja wychowania, jako jedna z ważnych wytycznych nowej podstawy programowej wskazuje na to, że jej istotą jest podejmowanie działań wychowawczych z uwzględnieniem koncepcji człowieka/ucznia jako osoby/istoty fizyczno-psychiczno-duchowej.

¹¹ Szerzej na temat w: M. Tomecka *Aktywizacja do udziału w zajęciach wychowania fizycznego poprzez system oceniania*, [w:] *Współczesne problemy wychowania fizycznego*, red. J. Polechoński, K. Skalik, Akademia Wychowania Fizycznego, Katowice 2021, s. 182.

¹² J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1970, s. 32.

¹³ E. Piasecki, *Cele wychowania fizycznego*, Akademia Wychowania Fizycznego, Kraków 2000, s. 5.

alarmowali o naglącej potrzebie odejścia od zdobyczy współczesnych technologii na rzecz zróżnicowanych form aktywności fizycznej. Jednak za sprawą pandemii, to właśnie komputery, laptopy czy telefony komórkowe stały się podstawowymi narzędziami kształcenia na odległość, niestety również w wychowaniu fizycznym. W stacjonarnych warunkach dominującą rolę w lekcji wychowania fizycznego pełni bezpośrednia interakcja symboliczna¹⁴, która jest ciągłym procesem interpretowania znaczeń, odczytywania zamiarów oraz wzajemnego dopasowywania się jej uczestników. W wychowaniu fizycznym prowadzonym w formie zdalnej mamy do czynienia z brakiem typowej dla tego przedmiotu interakcji, której podstawą są bezpośrednie kontakty nauczyciela z uczniami i wzajemne uczniów.

Material i metoda

W niniejszym opracowaniu zastosowano jakościowe metody badawcze, takie jak przegląd literatury przedmiotu, analiza dokumentów i stron internetowych oraz obserwacja uczestnicząca¹⁵.

Wyniki i dyskusja

Lockdown pierwszy (marzec–czerwiec 2020)

Obecnie truizmem wydaje się twierdzenie o zaskoczeniu związanym z zamknięciem szkół i uczelni z powodu COVID-19 i przejściu na nauczanie zdalne. Z uwagi na wykrycie pierwszego przypadku zakażenia na terenie Polski i szybkie rozprzestrzenianie się wirusa (marzec 2020 roku) władze stosunkowo szybko zdecydowały o wprowadzeniu twardego lockdownu na terenie całego kraju. W pierwszej jego fazie (dotyczy przerwy w nauce przez okres dwóch ostatnich tygodni marca 2020 r.) została zawieszona jakakolwiek aktywność edukacyjna w szkołach, a nadzieja na rychły powrót do „normalności” oddalała się z każdym kolejnym dniem. W początkach kwietnia 2020 roku podjęto oficjalną decyzję

¹⁴ Problematyka interakcji symbolicznej została sformułowana i rozwinięta w obrębie kierunku zwanego symbolicznym interakcjonizmem przez George'a Herberta Meada. Kierunek ten zapoczątkował późniejsze orientacje usytuowane w obszarze socjologii humanistycznej. W Meadowskiej analizie najbardziej elementarnych interakcji społecznych, zasadniczą rolę odgrywało pojęcie *gestu*, jako pierwszej i najprostszej drogi oddziaływania organizmów i wzajemnego dostosowania swych czynności. Głównym tematem myśli społecznej Meada było właśnie przejście od gestu do symbolu, od stosunków społecznych o podłożu czysto biologicznym do stosunków opartych na komunikacji symbolicznej. J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 580–582.

¹⁵ Autorka jest m.in. nauczycielem wychowania fizycznego w Śląskich Technicznych Zakładach Naukowych w Katowicach, rodzicem tegorocznej maturzystki, ekspertem MEIN ds. awansu zawodowego nauczycieli.

o zdalnej formie nauczania i rozpoczęły się gorączkowe starania o podtrzymanie procesów kształcenia. Okres od kwietnia do czerwca 2020 roku można z różnych względów uznać za najtrudniejszy, wręcz eksperymentalny dla edukacji. Zarówno nauczyciele, jak i uczniowie nie byli przygotowani, tak pod względem wyposażenia w odpowiednie narzędzia, jak i posiadania umiejętności ich zastosowania, do kształcenia/nauki na odległość. Całkowitą odpowiedzialnością za procesy edukacyjne oraz decyzje co do sposobu komunikowania się nauczycieli z uczniami obciążono dyrektorów szkół, które zamykały się w ramach posiadanych możliwości, a te były bardzo zróżnicowane.

Większość placówek w tym czasie stosowała w procesie komunikacji formę pisemną z wykorzystaniem e-dzienników, najczęściej bez sprzężenia zwrotnego. Jak łatwo się domyślić, prowadzone w ten sposób, przy braku jakichkolwiek wytycznych ze strony MEN, wychowanie fizyczne zderzyło się z poważnymi problemami, brakiem zrozumienia dla specyfiki przedmiotu i znikomym poziomem zaufania. To w następstwie doprowadziło do ostrej krytyki, a nawet niewybrednych ataków na nauczycieli przedmiotu¹⁶. W niektórych szkołach nauczyciele zostali „rzuceni na głęboką wodę” w poszukiwaniu odpowiednich metod i środków do nauki zdalnej. Jedni podtrzymywali formę pisemną za pośrednictwem e-dziennika, inni powoli, nie bez wysiłku i najczęściej metodą prób i błędów, samodzielnie inicjowali nową erę edukacji awatarów¹⁷. Stąd też w czasie pierwszego lockdownu nauczyciele w danej szkole posługiwali się różnego rodzaju komunikatorami, co wywoływało zrozumiałą frustrację wśród uczniów. Faktem jest, że pierwszy twardy lockdown odcisnął piętno na wszystkich współuczestnikach tego swoistego eksperymentu. O ile uczniowie w wielu wypadkach chwalili zdalną naukę¹⁸, to większość nauczycieli była wyczerpana tą formą nauczania.

Wychowanie fizyczne spotkało się z niemal całkowitą ignorancją ze strony uczniów i rodziców, czego skutki można było zaobserwować tak w czasie krótkiego powrotu do szkół, jak i w kolejnym twardym lockdownie. Do najczęściej występujących problemów dla wuefistów w tym czasie należały: realizacja podstaw programowych, ponieważ dotychczasowe wymagania, rozkłady materiału i treści nauczania nijak się miały do wymogów pandemicznej rzeczywistości, kwestie

¹⁶ Znajduje to częściowe uzasadnienie, ponieważ zaobserwowano wśród niektórych „wychowawców fizycznych” zdecydowany minimalizm w ich aktywności zawodowej. Zdarzały się sytuacje dość rzadkiego kontaktu wuefistów z uczniami, np. raz w tygodniu lub raz na dwa tygodnie, a czasem jeszcze rzadziej.

¹⁷ „Awatar” w mitologii indyjskiej oznacza wcielenie boga, najczęściej Wisznu, który zstępuje do świata śmiertelnych w postaci zwierzęcia, człowieka lub hybrydy, aby przywrócić zachwiany ład świata (sansk. *Avatāra* – zstąpienie, zejście), *Wielki słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005. Należy zaznaczyć, że pierwsze szkolenia dotyczące korzystania tylko z jednego rodzaju komunikatora dla danej szkoły czy uczelni, jak np. Teams, przeprowadzano w wielu wypadkach, dopiero przed drugim twardym lockdownem, czyli w październiku 2020 roku.

¹⁸ Między innymi wskazywali na uzyskiwanie wyższych niż zazwyczaj stopni, brak przymusu wczesnego wstawania i dojazdu do szkoły, możliwość wykonywania zadań z „pomocami” różnego rodzaju itp.

związane ze sprawdzaniem obecności podczas zajęć zdalnych¹⁹ i przede wszystkim nader problematyczne ocenianie uczniów. To ostatnie stanowiło swoiste wyzwanie i pokazało słabość przyjętych przez nauczycieli wychowania fizycznego programów nauczania głównie z powodu niedostosowanych, integralnie z nimi związanych systemów oceniania. Jestem współautorką programów nauczania „WF dla odmiany” i „Ogarnięty WF” wraz z nowatorskim systemem oceniania, opracowanych i wdrożonych w 2014 i 2018 roku na potrzeby szkoły, w której pracuję²⁰. Nasz system oceniania świetnie sprawdził się zarówno w warunkach stacjonarnych, jak i nauki zdalnej. Dla przykładu, koleżanki i koledzy „po fachu”, którzy przyjęli inny zmodyfikowany program nauczania w tej samej szkole, sześciokrotnie wprowadzali aneksem zmiany w systemie oceniania w okresie ostatnich dwóch lat nauki. Najważniejszą jednak kwestią w pierwszym lockdownie było zachowanie zasad bezpieczeństwa w czasie zdalnego WF, bowiem nikt nie zwolnił nauczycieli przedmiotu z tego obowiązku.

Krótki powrót do nauki stacjonarnej (wrzesień–październik 2020)

We wrześniu 2020 roku uczniowie z radością, wynikającą najczęściej z możliwości spotkania się z rówieśnikami, rzadziej z nauczycielami, wrócili do szkół. Również nauczyciele wrócili z radością, ale głównie z powodu, jak się wtedy wielu wydawało, zakończenia zdalnej, mało efektywnej, a wyczerpującej pracy. Zarówno nauczyciele WF, jak i uczniowie mieli nadzieję, że wychowanie fizyczne będzie się odbywało bez specjalnych, pandemicznych obostrzeń. Niestety, nic bardziej mylnego. Kolejny raz brak wytycznych dla lekcji wychowania fizycznego, rekomendacje w wielu wypadkach nie do zrealizowania i brak właściwej infrastruktury²¹ spowodowały chaos w organizacji pracy w szkołach, a największy w zakresie lekcji WF²². Jak się wydaje, decydenci po raz kolejny w tej materii uznali, że nauczyciele przedmiotu „dadzą radę”, natomiast zadowolenie uczniów z ograniczonych możliwości realizacji lekcji było wątpliwe. Pozostał jeszcze kłopot rekomendacyjny dotyczący maseczek: ćwiczymy w maseczkach czy bez?

¹⁹ W tym nadzwyczaj trudnym okresie, często w warunkach braku jakichkolwiek wytycznych co do wielu kwestii związanych z nową, zdalną rzeczywistością, w niektórych szkołach zdecydowano o 100% wpisów obecności dla wszystkich uczniów.

²⁰ M. Tomecka, A. Kulik-Ciołka, *Program nauczania wychowania fizycznego dla IV etapu edukacji*, Śląskie Techniczne Zakłady Naukowe, Katowice 2015. Program był we fragmentach publikowany m.in. w: M. Tomecka, *System oceniania i diagnoza realizacji potrzeb uczniów w programie „WF dla odmiany”*, [w:] *Sport i olimpizm w edukacji dzieci i młodzieży – polskie tradycje i nowoczesne tendencje*, red. J. Nowocień, K. Zuchora, Akademia Wychowania Fizycznego, Warszawa 2016 oraz M. Tomecka, *Aktywizacja do udziału...*

²¹ Brak wystarczająco przestronnych miejsc do zajęć WF, brak szatni lub niewystarczająca liczba miejsc w szatniach, zalecana dezynfekcja sprzętu, a szczególnie piłek do gry np. w siatkówkę, powodowała zdecydowanie szybkie ich „złomowanie”.

²² Szkoły stały w obliczu niezmiernie trudnego organizacyjnie zadania, dlatego w niektórych zdecydowano o skróceniu lekcji do np. 30 minut, a w innych o połączeniu tygodniowo realizowanych godzin WF do jednego bloku, np. trzech kolejnych godzin zajęć po 45 minut.

Nauczyciele WF podejmowali różne decyzje. Jedni nosili maseczki w czasie zajęć, a uczniowie nie, albo w ogóle nikt nie nosił maseczek w czasie lekcji, jeszcze innym rozwiązaniem było pozostawienie decyzji uczniom: jeśli chcesz, to ćwicz w maseczce²³. Warto wspomnieć o jednym tygodniu tzw. szkolnej hybrydy w wychowaniu fizycznym przed drugim twardym lockdownem. Szkoły przyjmowały różną taktykę w rozwiązaniach i tego dylematu. Jednym z przykładów był udział uczniów o numerach nieparzystych w dzienniku w lekcjach stacjonarnych WF, a w tym samym czasie uczniowie o numerach parzystych brali udział w zajęciach on-line. Pozostaje tylko wyobrazić sobie frustrację wuefisty...

Lockdown drugi (listopad 2020–maj 2021)

Po wyjątkowo trudnym doświadczeniu związanym z pierwszym lockdownem, do drugiego zawieszenia w edukacji stacjonarnej wielu nauczycieli podszło ze względny spokojem. W większości szkół zostały przyjęte jednolite sposoby komunikowania, co w pewnym stopniu ułatwiło nauczanie i uczenie się uczniów. Jak się wydaje, do najpopularniejszych narzędzi w obustronnych kontaktach zaliczyć można komunikator Teams, z którego do chwili obecnej korzysta wiele szkół, uczelni, jednostek edukujących i szkolących w różnych zakresach. Powszechnie również wiadomo, że uczniowie nie mieli obowiązku udostępniania swoich wizerunków i rzadko to robili. Tak naprawdę nauczyciele nie mieli żadnej pewności, czy po drugiej stronie monitora ukrywa się za awatarem uczeń czy też inna osoba (rodzic, kolega, rodzeństwo itd.). Poza tym, większości znane są zawirowania związane z problemami „na łączach” w czasie lekcji, jak np. brak połączenia z Internetem, brak/zepsuta kamera lub mikrofon, brak prądu, „wiadomość się nie wysłała” czy też „poszedłem po bułki”. Zaangażowani w zdalne procesy edukacyjne są doskonale zorientowani w poruszonym tu temacie. Dodatkowo nie było obowiązku posiadania i otwierania kamer na lekcjach, toteż właściwa kontrola nauczyciela wychowania fizycznego nad bezpieczeństwem uczniów była mocno ograniczona, a wręcz niemożliwa. Podobnie jak podczas pierwszego lockdownu, tak i tym razem zabrakło modyfikacji podstaw programowych oraz wyraźnych wytycznych dotyczących realizacji wychowania fizycznego w formie zdalnej.

Najczęściej nauczyciele sami inicjowali i prowadzili zdalne lekcje według własnych pomysłów i interpretacji podstaw programowych. Na przykład, dzięki nowelizacji Ustawy o sporcie z dnia 20 lipca 2017 r. (Dz.U. z 2017 r., poz. 1463), w której czytamy, że „**za sport uważa się również współzawodnictwo oparte na aktywności intelektualnej**, którego celem jest osiągnięcie wyniku sportowego”, część wuefistów realizowała lekcje o tematyce związanej z szachami czy warcabami. Powyższa wykładnia zaprzecza jednak funkcjonującej od wielu lat definicji sportu zawartej w tej samej ustawie, a mianowicie: „**Sportem**

²³ Zdarzało się, że uczniowie podejmowali decyzję o ćwiczeniu w maseczce, ale w trakcie lekcji pod wpływem podejmowanego wysiłku zdejmowali maski.

są wszelkie formy aktywności fizycznej, które przez uczestnictwo doraźne lub zorganizowane wpływają na wypracowanie lub poprawienie kondycji fizycznej i psychicznej, rozwój stosunków społecznych lub osiągnięcie wyników sportowych na wszelkich poziomach”. Dyskusja, co jest sportem, a co nim nie jest, była już wcześniej podejmowana²⁴, natomiast w czasie pandemicznych zawirowań cel uświęcał środki. Z drugiej strony, skoro wyżej wymienione aktywności o charakterze intelektualnym stały się sportem, to dlaczego nauczyciele nie mieliby ich zastosować w lekcji WF? Należy również wspomnieć o znaczącym wzroście popularności jogi jako alternatywnej, w miarę bezpiecznej, aktywności fizycznej w czasie zajęć zdalnych. Pomimo wysiłków i kreatywności wielu nauczycieli wychowania fizycznego, drugi lockdown doprowadził do poważnych problemów związanych z przedłużającą się izolacją i hipokinezą. W podsumowaniu (i bez komentarza) podam jeden z przykładów „rozumienia” zdalnego wychowania fizycznego przez ucznia, który w czasie lekcji przesłał nauczycielowi swoje zdjęcie ze stoku narciarskiego z pytaniem: „Czy będę miał obecność i aktywność na WF?”²⁵.

Drugi, krótki powrót do nauki stacjonarnej (maj–czerwiec 2021)

Po długim czasie izolacji wreszcie nastąpił upragniony powrót uczniów do szkół, do kontaktów z rówieśnikami, a nauczycieli głównie do kontaktów z uczniami. I w tym przypadku nie było wytycznych dla WF, rekomendacje rzadko nadawały się do zastosowania, a sytuacja nie nastrajała optymistycznie. Doświadczeni nauczyciele doskonale wiedzieli, że po tak długiej przerwie w zajęciach WF trzeba ostrożnie podchodzić do zadań fizycznych. Niektórzy już w tym czasie uskuteczniiali na pierwszych zajęciach spacer, które w chwili pisania tego artykułu, czyli tuż po rozpoczęciu roku szkolnego 2021/2022, są rekomendowane przez Ministerstwo Edukacji i Nauki. To jeden z przykładów wycucia sytuacji i wyprzedzenia zaleceń ministerstwa przez praktyków – nauczycieli wychowania fizycznego. Dodatkowo trzeba zwrócić uwagę na pewną, od dłuższego już czasu obserwowaną prawidłowość występującą wśród uczniów. Mianowicie ci z nich, którzy pomimo pandemii uprawiali sporty, odstawali *in plus* od rówieśników, którzy ze sportem nie mieli nic wspólnego. I tu pojawiał się kolejny dylemat dla wuefistów, dotyczący prowadzenia zajęć z mocno zróżnicowanymi pod tym względem uczniami, ponieważ od dłuższego czasu obserwuje się wśród dzieci i młodzieży szkolnej dwa typy

²⁴ Kwestie, co jest sportem i kto jest sportowcem, poddaję dogłębnej analizie na podstawie dotychczasowych opracowań i definicji związanych z interesującym mnie tematem. Zgadzam się z interpretacją przyjętą w tym zakresie przez Wojciecha Lipońskiego i stwierdzam m.in., że słowa „sport” i „sportowiec” powinny być kojarzone z aktywnością fizyczną tylko i wyłącznie na poziomie sportowego wyczynu. Proponuję również własną definicję sportu i wskazuję, że e-sport to e-sport, a nie sport. M. Tomecka, *Sport w łańcuchu interpretacji*, [w:] *Filozoficzne i społeczne aspekty sportu i turystyki*, red. J. Kosiewicz, E. Małolepszy, A. Mastalerz, N. Organista, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. J. Długosza, PTNSoS, Częstochowa 2019, s. 103–119.

²⁵ Przykład z praktyki dydaktycznej autorki niniejszego tekstu.

uczniów: „sportowcy” i „nieszportowcy”. Podsumowując, krótki powrót wychowania fizycznego do szkół w stacjonarnej majowej hybrydzie i w czerwcu 2021 roku można określić jako groteskowy.

Eksperci vs eksperci, czyli ministerialny program „Aktywny powrót uczniów do szkoły po pandemii”²⁶ (maj–grudzień 2021)

Tytułem wprowadzenia zacytujmy fragment projektu: „Celem projektu, koordynowanego przez AWF w Warszawie, jest wsparcie uczniów w powrocie do pełnej sprawności fizycznej po długotrwałym okresie nauki zdalnej. Podczas szkoleń, najlepsi specjaliści z AWF z całego kraju będą dzielić się swoją wiedzą i umiejętnościami przydatnymi w pracy z młodymi ludźmi. Nauczyciele, którzy ukończą I etap projektu, zdobędą certyfikat i będą mogli wraz ze swoją szkołą ubiegać się o pieniądze na dodatkowe zajęcia sportowe”²⁷. Jedną z ważniejszych umiejętności w funkcjonowaniu społeczeństw (po)nowoczesnych stała się dyplomacja. W związku z powyższym, aby nie urazić (i słusznie) wuefistów, prowadzący/koordynatorzy programu podczas szkoleń akcentują, że spotykają się eksperci (teoretycy) i eksperci (praktycy). Od 8 kwietnia 2021 roku rozpoczęła się i wciąż trwa rejestracja w pierwszej kolejności do projektu „WF z AWF”²⁸ i, jak relacjonują nauczyciele wychowania fizycznego, ta inicjatywa spotkała się z dużym zainteresowaniem. Szkolenia obejmują trzy aspekty: zdrowotny, psychologiczny i metodyczny, a prowadzący wkładają dużo wysiłku, aby były one zarówno efektywne, jak i efektowne dla uczestników. Tak na marginesie, zadziwiająca jest zbieżność realnego, aktywnego powrotu uczniów do szkół z projektem, aktywnym powrotem do szkół w obu przypadkach – po pandemii.

Podobnie jest w przypadku oczekującego na realizację drugiego etapu projektu o nazwie Sport Kluby²⁹. Zarówno w jednym, jak i w drugim projekcie dodatkowo zobowiązuje się nauczycieli do prowadzenia monitoringu/diagnozy dzieci i młodzieży pod groźbą ponoszenia kar umownych³⁰. Cóż, nie ma niczego za

²⁶ Więcej na temat projektu na: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/wf-z-awf-czas-start-ruszaja-zapisy-na-szkolenia-dla-nauczycieli/>

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ „Celem projektu jest poprawa i monitoring stanu kondycji fizycznej dzieci i młodzieży po powrocie do zajęć stacjonarnych – walka ze skutkami pandemii”. Szczegółowe informacje znajdują się na: <https://www.wfzawf.pl/>. Szkolenia nauczycieli rozpoczęły się w momencie krótkiego powrotu uczniów i nauczycieli do szkół, czyli w maju 2021 r. i potrwały do 15 grudnia 2021 r.

²⁹ „Celem Sport Klubów jest monitorowanie stanu kondycji fizycznej dzieci i młodzieży oraz wsparcie uczniów w powrocie do pełnej sprawności fizycznej po długotrwałym okresie nauki zdalnej”. *Ibidem*.

³⁰ Po wejściu na stronę projektu „WF z AWF” można przeczytać komunikat o następującej treści: „Szanowni Państwo, Pytacie nas o kary umowne za brak przekazania ankiet z badań uczestników zajęć w terminie 14 dni od ich rozpoczęcia. Jak najbardziej dopuszczamy możliwość dostarczenia

darmo. Jak się wydaje, najbardziej atrakcyjne w projekcie „WF z AWF” z punktu widzenia nauczycieli jest zdobycie certyfikatu, dzięki któremu będą mogli ubiegać się o sfinansowanie zazwyczaj prowadzonych nieodpłatnie zajęć pozalekcyjnych. Innym powodem ich udziału jest udokumentowanie aktywności w zakresie doskonalenia/dokształcania, które pomimo pandemii jest jednym z wymogów na poszczególne stopnie awansów zawodowych. A jeszcze innym powodem jest zwyczajnie chęć spotkania się z innymi ekspertami i ciekawość prezentowanych, szczególnie praktycznych propozycji dla WF.

Przykry natomiast jest fakt braku zaufania ze strony Ministerstwa Edukacji i Nauki, a tym samym podanie w wątpliwość wszechstronnych kompetencji nauczycieli wychowania fizycznego. Odnosi się wrażenie, że zdaniem MEiN bez wspomnianego w tym miejscu projektu, wuefiści nie byłoby w stanie sprostać popandemicznym oczekiwaniom uczniów, rodziców czy dyrektorów szkół w prowadzonym przez nich przedmiocie. Myślę tu o wielu zasłużonych i wartościowych nauczycielach, którzy nie mogli z różnych przyczyn wziąć udziału w ministerialnym pomysłe i którzy zostali pozbawieni szans na rządowe gratyfikacje finansowe. Zapewne w dalszym ciągu będą prowadzić pozalekcyjne, nieodpłatne aktywności fizyczne dla swoich podopiecznych, bo przecież uprawiają „misyjny” zawód. Słyszy się również ze strony wuefistów głosy podające w wątpliwość zasadność uruchomienia omawianego tu projektu. Część nauczycieli uważa, że zdecydowanie lepszym rozwiązaniem byłoby rozdysponowanie środków przeznaczonych na ten cel bezpośrednio do szkół.

Jaki będzie rok szkolny 2021/2022?

Część uczniów chciałaby powrotu do nauki zdalnej, a część już nie chce sobie nawet tego wyobrażać. Podobne emocje towarzyszą nauczycielom i w mniejszym stopniu rodzicom, którzy w większości chcą szkoły dla nich „normalnej”³¹. Faktem jest, że w chwili pisania niniejszego opracowania nauka odbywa się w formie stacjonarnej, jednak obawy co do ponownego „zamknięcia” szkół są uzasadnione. Lekcje wychowania fizycznego w większości przypadków są prowadzone tak, jak przed pandemią, baza dydaktyczna pozostaje bez zmian, sport szkolny podjął próbę powrotu do formy sprzed pandemii i została wznowiona sportowa rywalizacja na poziomie międzyszkolnym. Na jak długo? Tego nie wie nikt. Jedno natomiast jest pewne, że do kolejnego twardego lockdownu jesteśmy już przygotowani.

ankiet w późniejszym czasie bez nakładania na Was kar umownych. [...]. Staramy się, aby realizacja programu odbywała się sprawnie i w przyjaznej atmosferze. Wiemy, że i dla Was, i dla nas najważniejsze jest dobro Uczniów, którym chcemy zapewnić aktywny powrót do szkoły. To nasz wspólny cel!” Powyższe budzi co najmniej wątpliwość we fragmencie wskazującym na „przyjazną atmosferę”, poza tym aktywny powrót do szkół już nastąpił w maju 2021 roku. *Ibidem*.

³¹ Zdalna nauka dla uczniów to zarazem zdalna nauka dla wielu rodziców (szczególnie klas młodszych). Poza tym, strajki nauczycieli kilka lat wcześniej pokazały, jak rodzice rozumieją funkcje szkoły. Z trzech podstawowych, jakimi są funkcje edukacyjna, wychowawcza i opiekuńcza, rodzice skupiali uwagę głównie na tej ostatniej.

Wnioski

W całej historii wychowania fizycznego jeszcze nigdy nie poświęcano mu tyle uwagi i zainteresowania, ile w czasie pandemii. Przed rozpoczęciem roku szkolnego 2021/2022 ten przedmiot ponownie wzbudzał najwięcej dyskusji i był wdzięcznym tematem medialnych doniesień i spekulacji – będzie WF w szkole czy go nie będzie? Trzeba natomiast zaznaczyć, że niewiele osób zna specyfikę pracy nauczycieli wychowania fizycznego³² i jest świadomych podstawowego obowiązku – odpowiedzialności za bezpieczeństwo uczniów, z którego w czasie zdalnych lekcji nikt wuefistów nie zwolnił. W związku z brakiem obowiązku posiadania i włączania kamerek, nauczyciele WF, realizując lekcje uwzględniające aktywność fizyczną, byli mocno ograniczeni co do wyboru metod i treści. Między innymi z wyżej wymienionych powodów zajęcia zdalne nie mogły być fizycznie efektywne czy wyjątkowo interesujące dla wszystkich uczniów. Z kolei w formie stacjonarnej wychowania fizycznego mamy do czynienia z jeszcze jednym ważnym dylematem: w maseczkach czy bez? Dla praktycznego zrozumienia wyżej wymienionego problemu, zapraszam zainteresowanych do wykonywania najprostszych ćwiczeń fizycznych z tego typu „zewnętrzną ochroną”.

Kolejne wytyczne/rekomendacje na rozpoczynający się nowy rok szkolny 2021/2022 są próbą spacyfikowania wychowania fizycznego, sprowadzając je do leśnej czy parkowej formy spacerowej. Rekomenduje się wychodzenie z uczniami na zewnątrz, korzystanie z boisk przyszkolnych, tyle tylko, że w wielu wypadkach takowych brakuje lub ich stan nie pozwala na bezpieczne prowadzenie zajęć. Dodatkowo powszechnie wiadomo, że okres szkolny to w większości czas jesienno-zimowo-wiosenny, a wychodzenie na zewnątrz często uzależnione jest od aury. Ponadto, każde wyjście poza teren szkoły obarczone jest „papierologią” na dość wymagającym poziomie organizacji, takim jak wycieczki szkolne. Następnymi budzącymi kontrowersje wśród nauczycieli WF, ale również uczniów, są rekomendacje dotyczące braku uskuteczniania zespołowych gier kontaktowych, a przecież to właśnie one są dla zdecydowanej większości z nich najatrakcyjniejszą formą aktywności fizycznej podejmowanej w czasie lekcji. Wychowanie fizyczne, począwszy od edukacji wczesnoszkolnej, poprzez zespołowe gry szkolne, jest pierwszym instytucjonalnym etapem kształtowania postaw wobec kultury fizycznej i jej wartości³³. Powszechnie wiadomo, że uczniowie najczęściej czasu spędzanego w szkole siedzą w klasach obok siebie, dlatego niezrozumiałe są tego typu rekomendacje dla wychowania fizycznego.

Faktem jest, że za sprawą pandemii nastąpiły daleko idące zmiany systemowe w wielu dziedzinach życia. Z dużym prawdopodobieństwem można przypuszczać, że wciąż trwająca pandemia przyczyni się do kolejnych, dynamicznych

³² Jak się okazało, część nauczycieli wychowania fizycznego popełniała błędy pod względem zapewnienia bezpieczeństwa uczniom w czasie zdalnych lekcji. Natomiast w razie wypadku podczas zajęć, również zdalnych, obowiązkiem nauczyciela jest udzielenie pierwszej pomocy – bez komentarza.

³³ M. Tomecka, *Socjalizacja a zespołowe gry sportowe*, [w:] *Kultura fizyczna a socjalizacja*, red. Z. Dziubiński, K.W. Jankowski, Akademia Wychowania Fizycznego, SOSRP, Warszawa 2012, s. 182.

zmian w wychowaniu fizycznym, co finalnie doprowadzi do modyfikacji podstaw programowych. Mam na myśli wprowadzenie aktywności intelektualnych, jak np. e-sport, szachy, warcaby. Zresztą, nie będzie zbyt dużą nadinterpretacją stwierdzenie, że na czas nauki zdalnej podstawy programowe, począwszy od pierwszego lockdownu, należało zmienić/zmodyfikować i dostosować do potrzeb wyjątkowo trudnej dla wychowania fizycznego sytuacji.

Jest jeszcze kilka pozytywnych pandemicznych kwestii. Po pierwsze, w czasie nauki zdalnej zmniejszyła się liczba zwolnień lekarskich wśród nauczycieli. Po drugie, wielu z nich samodzielnie i w przyspieszonym tempie doskonaliło się w technikach komputerowych, przez co w krótkim czasie ich umiejętności w tym zakresie znacząco wzrosły. Po trzecie, część uczniów zrezygnowała ze zwolnień z wychowania fizycznego i uczestniczyła w zajęciach zdalnych. Powyżej opisana sytuacja nie napawa optymizmem w perspektywie powrotu do formy stacjonarnej WF. Natomiast z obserwacji wynika, że niektórzy uczniowie, do tej pory zwolnieni z WF, zwiertzyli szansę na uzyskanie stosunkowo łatwo dobrej oceny za czas zdalnego prowadzenia tych zajęć. Inni natomiast wyzbyli się obawy przed nauczycielem czy też rówieśnikami, czując się bezpiecznie za ekranem komputera i pod osłoną awatara. I wreszcie, po czwarte, cieszy fakt, że Ministerstwo Edukacji i Nauki zwróciło szczególną uwagę na wychowanie fizyczne, doceniając jego społeczną rolę. Dlatego należy się spodziewać, że wuefiści i kadra nauczania wczesnoszkolnego będą świetnie przygotowani do przeciwdziałania izolacji, hipokinezji czy otyłości, dzięki programowi „Aktywnego powrotu uczniów do szkół po pandemii”. Część nauczycieli uważa natomiast, że zdecydowanie lepszym rozwiązaniem byłoby rozdysponowanie środków finansowych przeznaczonych na projekt bezpośrednio do szkół. Trzeba również wspomnieć o jeszcze jednym pandemicznym plusie, a mianowicie o „500 plus” dla nauczycieli w grudniu 2020 roku. Dzięki temu finansowemu wsparciu można było choćby niewiele zainwestować w pomoce dydaktyczne do zdalnego nauczania, zważywszy na to, że średniej klasy laptop (podstawowe narzędzie w pracy zdalnej nauczycieli) kosztował w tym czasie ok. 2500 do 3000 złotych.

W ostatnim, podsumowującym fragmencie zawarłam kilka ogólnych uwag, poczynionych na podstawie obserwacji z ostatnich lat. Prowadzenie lekcji wychowania fizycznego z udziałem uczniów „sportowców” i tych sportu nieuprawiających oraz lekcji w klasach koedukacyjnych, szczególnie w wieku dojrzewania/dorastania, stało się sporym wyzwaniem dla nauczycieli, ale i uczniów. Poziom sprawności fizycznej i kondycja emocjonalno-psychiczna dzieci i młodzieży z roku na rok spada. Sprostanie wszystkim metodycznym i technicznym wymogom stawianym (po)nowoczesnemu wychowaniu fizycznemu (szczególnie w przypadku niedofinansowanych od lat wielu polskich szkół), pandemicznym wytycznym i rekomendacjom, a przy tym skuteczna realizacja podstaw programowych, to zadania często się wykluczające i trudne do zrealizowania. Istnieje nagła potrzeba zwiększenia wysiłków mających na celu kształcenie przyszłych nauczycieli pod kątem sprostania personalistycznej koncepcji wychowania (fizycznego), ze szczególnym uwzględnieniem nauk humanistycznych. Te ostatnie powinny w przekazie treści uwzględniać bezpośrednią ich przydatność w służbie szkolnemu wychowaniu fizycznemu.

Piśmiennictwo

- Doktor K., *Zarys socjologii zarządzania sportem*, Polska Korporacja Menedżerów Sportu, Warszawa 2005.
- Krawczyk Z., *Ciało jako fakt społeczno-kulturowy*, [w:] *Socjologia kultury fizycznej*, red. Z. Dziubiński, Z. Krawczyk, Akademia Wychowania Fizycznego, Warszawa 2011.
- Krawczyk Z., *Społeczeństwo, kultura, kultura fizyczna*, [w:] *Socjologia kultury fizycznej*, red. Z. Dziubiński, Z. Krawczyk, Akademia Wychowania Fizycznego, Warszawa 2011.
- Ministerstwo Edukacji i Nauki, *Aktywny powrót uczniów do szkoły po pandemii*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/wf-z-awf-z-czas-start-ruszaja-zapisy-na-szkolenia-dla-nauczycieli> [dostęp: 17.09.2021].
- Nowa podstawa programowa kształcenia ogólnego w zakresie wychowania fizycznego, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180000467/O/D20180467.pdf> [dostęp: 18.08.2021].
- Piasecki E., *Cele wychowania fizycznego*, Akademia Wychowania Fizycznego, Kraków 2000.
- Raport NIK (2013), <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-wychowaniu-fizycznym-w-szkolach-2013.html/>
- Rozporządzenie MEN z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego [...], <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000356/O/D20170356.pdf/> [dostęp: 18.07.2021].
- Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20090040017/O/D20090017.pdf/> [dostęp: 18.07.2021].
- Rozporządzenie MEN z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, <https://www.dziennikustaw.gov.pl/D2018000046701.pdf> [dostęp: 26.08.2021].
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Szczański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1970.
- Tomecka M., *Aktywizacja do udziału w zajęciach wychowania fizycznego poprzez system oceniania*, [w:] *Współczesne problemy wychowania fizycznego*, red. J. Polechoński, K. Skalik, Akademia Wychowania Fizycznego, Katowice 2021.
- Tomecka M., *Socjalizacja a zespołowe gry sportowe*, [w:] *Kultura fizyczna a socjalizacja*, red. Z. Dziubiński, K.W. Jankowski, Akademia Wychowania Fizycznego, SOSRP, Warszawa 2012.
- Tomecka M., *Sport w łańcuchu interpretacji*, [w:] *Filozoficzne i społeczne aspekty sportu i turystyki*, red. J. Kosiewicz, E. Małolepszy, A. Mastalerz, N. Organista, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. J. Długosza, PTNSS, Częstochowa 2019.
- Tyl A., *Prestiż zawodu nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. o zmianie ustawy o sporcie oraz ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170001600/O/D20171600.pdf> [dostęp: 27.08.2021].
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (Dz.U. 2010 Nr 127 poz. 857), <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20101270857/U/D20100857Lj.pdf> [dostęp: 27.08.2021].
- Wielki słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Wroczyński R., *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1997.